

Модуль 1

Загальний розгляд становища
інституту судових експертиз
у справах ГЗН/СНПК в Україні

Урок 1

Особливості справ гендерно
зумовленого насильства,
сексуального насильства,
пов'язаного з конфліктом

Спікерка уроку: Ярина Бушак — юристка-аналітикиня
Аналітичного центру ЮрФем.

План конспекту:

1. Особливості справ гендерно зумовленого насильства, зокрема сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Можливості судових експертиз для потерпілих від ГЗН/СНПК;
2. Втілення потерпілоорієнтованих підходів у проведенні судових експертиз у даних категоріях справ.

01

Особливості справ гендерно зумовленого насильства, зокрема сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Можливості судових експертиз для потерпілих від ГЗН/СНПК

Гендерно зумовлене насильство як ординарний злочин та сексуальне насильство, що вчиняється в умовах конфлікту, — це кримінальні правопорушення, які посягають не лише на об'єктивну сторону — суспільні відносини, як це визначається у теорії кримінального права. Це злочини, які порушують найвразливіші людські кордони, та можуть завдати довготривалих наслідків: як фізичних, так і психологічних.

Гендерно зумовлене насильство — це фізичне, сексуальне, психологічне або економічне насильство, яке вчиняють через стать або гендерну ідентичність особи. Фактично, це термін-парасолька, який об'єднує і сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, і сексуальні домагання, і домашнє насильство.

Відповідно до **даних ВООЗ**, наслідки гендерно зумовленого насильства можуть бути як коротко-, так і довгостроковими: можуть призводити до депресії, ПТСР, тривожних розладів, розладів сну, харчової поведінки та спроб самогубства. Крім цього, ГЗН може бути причиною подальшого виникнення хронічних болів, порушення роботи шлунково-кишкового тракту, обмеження рухливості та загального погіршення здоров'я.

Як правило, коли ми говоримо про **гендерно зумовлене насильство**, йдеться про контекст “мирного часу” або ж “ординарні” обставини. Звертаю вашу увагу, що жінки і дівчата найчастіше є постраждалими від гендерно зумовленого насильства, а кривдниками, як правило, є чоловіки. Ця тенденція простежується у численних звітах як українських, так і міжнародних організацій (**OECD, UN Women, The Kvinna Till**

Натомість **сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом**, — це злочин, який вчиняється у контексті збройного конфлікту, та може бути визнаний злочином проти людяності, воєнним злочином чи навіть злочином геноциду. Форми сексуального насильства під час конфлікту є необмеженими, але прикладами **можуть бути** зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб, примусове оголення та інші форми. Головною характеристикою є вчинення цих злочинів в умовах збройного конфлікту.

Більше про злочин СНПК можна прочитати в аналітичних матеріалах та дослідженнях на сайті ЮрФем.

Зрозуміло, що ці злочини є травмуючими та залишають на людині свій слід. Однак головне завдання усіх фахівців та фахівчинь з моменту прийняття рішення постраждалою особою говорити про вчинення щодо неї злочину — це мінімізувати ризики повторного травмування цієї особи. Іншими словами, варто будувати систему співпраці із постраждалою особою на основі правила **“спершу — людина”**. Власне, за цим принципом і працюють **потерпілоорієнтовані підходи**, тобто принципи взаємодії з постраждалими, які ставлять у центр уваги визнання гідності, прав, потреб і бажань постраждалих.

Мета таких підходів — забезпечити фізичну та емоційну безпеку постраждалих, сприяти їхньому відновленню та посилити спроможність особисто ухвалювати рішення щодо свого життя та становища. **Такий підхід базується** на принципах поваги, недискримінації, уникнення повторної травматизації, активного слухання, забезпечення інформованого вибору, а також системного фокусу на безпеці, добробуті та висловлених потребах постраждалих осіб.

Якщо ми уявляємо вимір **кримінального провадження**, правило “спершу – людина” у справах ГЗН та СНПК є вирішальним під час ухвалення того чи іншого процесуального рішення. У відеокурсі **“Не наш-кодь: особливості захисту потерпілих від сексуального насильства”** спікерки згадують про те, що існують різні можливості для забезпечення цього правила, **наприклад**: “...мінімізація травми може проявлятися у забезпеченні проведення допиту потерпілої у будь-якому зручному для неї місці. Оскільки КПК не виділяє місця, де має відбуватися допит.”

Проведення **судової експертизи** є одним із інструментів, за допомогою якого можна отримати відомості про ознаки психотравмування потерпілої особи внаслідок ГЗН чи СНПК, про шкоду, завдану здоров'ю, про підтвердження чи спростування показань стосовно факту проникнення та ін.

Зрештою, у **Збірнику рішень ЄСПЛ щодо домашнього насильства, кібернасильства, сексуального насильства та гендерної дискримінації**, який був підготовлений ЮрФем, бачимо, що судова експертиза, зокрема медична, психологічна і психіатрична часто є ключовими інструментами для збору доказів у справах ГЗН.

Однак варто пам'ятати про те, що судова експертиза — це сфера, на яку поширюється правило “спершу –

людина” також. Нагадаю, що існують такі ризики ретравматизації під час проведення судової експертизи:

- * страх побачити або зіткнутися віч-на-віч з кривдником;
- * прохання знову і знову описати обставини вчинення правопорушення;
- * невизначеність, незнайомість, непередбачуваність процесу, наприклад медичного огляду, відбору зразків, опитування тощо;
- * використання недоказових підходів (напр. щодо цілісності “дівочої пліви” чи гімену) та, як наслідок, поглиблення стигматизації;
- * складні медичні формулювання ;
- * ставлення до потерпілої як до “джерела доказів”;
- * необізнаність фахівців/чинь про потребу у чутливих підходах і формах їх застосування.

Розгляньмо дві ситуації:

1. Відповідно до постанови про призначення судово-медичної експертизи, Олену, яка пережила зґвалтування 10 днів тому, скерували до відповідного бюро судово-медичної експертизи. Слідчий зателефонував Олені і сказав: “Лікарю потрібно відібрати зразки і подивитися, чи справді було зґвалтування. Якщо Ви не збрехали нам, то проблем не буде”. Олена злякалася, бо ніколи раніше не брала участі у таких процедурах і хвилювалася, що “лікар зґвалтування не побачить” і слідчий подумає, що вона його обманює. Олена зайшла до кабінету, де лікар одразу попросив її роздягнутися і сісти на гінекологічне крісло для огляду, не коментуючи своїх дій. Відтак, Олена не знала, як відбуватиметься процедура огляду і як надалі вплинуть результати огляду. Після огляду лікар покинув кабінет і не повернувся, а слідчий не повідомив Олену про результати експертизи.	2. Після призначення судово-медичної експертизи слідчий зателефонував Олені і пояснив, чому така експертиза є потрібною, чому важлива фізична присутність Олени під час медичного огляду, як він відбуватиметься, якими є її права та обов’язки під час проведення огляду. Так, Олена прийшла за вказаною адресою, де її зустріла медсестра і провела до кабінету лікаря судово-медичного експерта. Лікар пояснив покроково, що відбуватиметься протягом огляду та як отримані результати використовуватимуться надалі. Лікар коментував кожну свою дію та рішення, цікавився самопочуттям Олени і враховував її стан. Слідчий проінформував лікаря про ключові обставини справи, тож лікар уточнив в Олени лише ту інформацію, яка була потрібною для написання висновку. Через декілька днів після огляду слідчий зателефонував Олені, запитав про її самопочуття і проінформував, як використовуватимуться результати експертизи надалі.
--	---

Ці два приклади ілюструють, як, маючи однакові ресурси, можна уникнути завдання додаткових неприємних відчуттів та травм для потерпілих, які можуть знаходитися у вразливому стані після вчиненого щодо них правопорушення.

02

Втілення потерпілоорієнтованих підходів у проведенні судових експертиз у даних категоріях справ.

Щодо національного рівня, то Україна на шляху до євроінтеграції має враховувати та гармонізувати своє законодавство із європейськими та міжнародними стандартами.

Одними із таких є:

Директива про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину 2012/29/EU (Директива 2012/29/EU). Пункт 38 Директиви містить вимогу щодо створення “сприятливого середовища, яке ставиться до постраждалих людей з гідністю, повагою та чуйністю”. Зокрема, така вимога стосується і судових експертиз.

Директива про протидію насильству щодо жінок та домашньому насильству 2024/1385 (Директива 2024/1385) вимагає: “Враховуючи унікальні обставини постраждалих від таких злочинів та пов’язану з ними вразливість, така спеціалізована підтримка, зокрема судово-медична експертиза, повинна надаватися з дотриманням найвищих стандартів приватності та конфіденційності.”

Ці Директиви є обов’язковими до інтеграції в українське законодавство, зважаючи на “незворотність європейського та євроатлантичного курсу України”, закладеного в Конституції України та зобов’язання України за [Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони](#).

У своєму [Звіті щодо України за 2025 рік](#), Єврокомісія зазначає: “Необхідно докласти додаткових зусиль для забезпечення повної відповідності *acquis* ЄС щодо прав потерпілих від злочинів”. “Законодавство України щодо прав потерпілих все ще потребує повного узгодження з Директивою ЄС про права потер-

пілих (EU's Victims' Rights Directive) та Директивою про компенсацію потерпілим від злочинів (Directive relating to compensation to crime victims), а також із галузевим законодавством про права потерпілих, яке більш безпосередньо відповідає конкретним потребам потерпілих від певних видів злочинів, таких як домашнє насильство, торгівля людьми та жорстоке поводження з дітьми” (пер. авт.).

Якщо проаналізувати текст цих Директив, то можемо простежити, що наскрізними є такі ідеї:

- * право на отримання інформації про свою справу;
- * захист конфіденційності, особистої недоторканості та особистих даних постраждалих осіб;
- * захист постраждалої особи від вторинної та повторної віктимізації, від залякування та помсти, у тому числі від ризику емоційної чи психологічної шкоди;
- * медичні огляди мають бути зведені до мінімуму та проводитися лише у випадках, коли це вкрай необхідно для цілей кримінального провадження;
- * державам варто забезпечити постраждалим від сексуального насильства доступ до медичних та судово-медичних експертиз в цілому.

Цей відеокурс розроблений Асоціацією жінок-юристок України “ЮрФем” за підтримки проєкту “Підтримка інклюзивного відновлення для забезпечення стійкості та безпеки людей в Україні”, що фінансується Урядом Японії та впроваджується Програмою розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторкам цього відеокурсу, і не обов’язково відображають погляди Уряду Японії, Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

Відеокурс розроблений також у співпраці з Physicians for Human Rights.